

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS
3. KÖTET

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS

3. KÖTET

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2020. március 10-én a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai

Szerkesztette és lektorálta: Ujváry Gábor

The logo for VERITAS features a stylized, wavy line above the word "VERITAS" in a serif font. Below "VERITAS" is the text "TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁR" in a smaller, sans-serif font.

VERITAS
TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁR

MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2020

© Szerzők, 2020
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020
© Magyar Napló, 2020

ISBN 978-963-541-029-3
ISSN 2498-728X

Tartalom

Ujváry Gábor: A katolikus egyetemi ifjúság útkeresése a 20. század első két évtizedében. A Foederatio Emericana megalakulásának előzményei	7
Orosz László: A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. Az első világháborút megelőző időszak	43
Sági Éva: Az I. világháború hatása a selmecbányai bányászati és erdészeti főiskola hallgatóságára – rövid áttekintés	71
Vajda Tamás: Szegedi jog- és bölcsészhallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai	87
Dévényi Anna: Oktatáspolitikai irányváltás Trianon után – Kornis Gyula koncepciója	173
Bertalan Péter: A népiskolai reform mint a nemzet újraélesztésének egyik eszköze	187
Joó András: „Zárt szám”: történelmi példák, nemzetközi áttekintés és fogalmi kérdések (a XIX. század végétől a második világháborúig)	217
Gali Máté: Berzeviczy Albert és a numerus clausus 1928. évi módosítása	241
Hamerli Petra: A numerus clausus és az olasz politikai „válaszreakciók”	255

OKTATÁSPOLITIKAI IRÁNYVÁLTÁS TRIANON UTÁN – KORNIS GYULA KONCEPCIÓJA¹

Ahogy az oktatásügy mint társadalmi alrendszer vizsgálata érdemi információkat nyújthat egy társadalom mélystruktúráiról, ugyanígy az oktatásügyi tervek, koncepciók vizsgálata is érdemi információt nyújthat – e struktúrák lenyomatai mellett – kidolgozóik tudatos vagy látens társadalomképéről és társadalmpolitikai elképzeléseiről is.

A dualizmus évei és a Horthy korszak között, bár a kontinuitás hangsúlyozása az irredenta érvrendszer alátámasztása miatt, illetve politikai okokból erős volt (alkotmányjogi érvek és a forradalmak „kirekesztése” a nemzeti történeti narratívából), valójában érdemi szemléletváltás figyelhető meg a Monarchia szétesése és a trianoni határmódosítások következtében fellépő társadalmi problémák miatt. Nagy Péter Tibor oktatásszociológus arra mutatott rá, hogy a magyar oktatásügy – nem látványosan, de – már az 1920-as években, konkrétan a numerus claususszal kezdve letért a dualizmus-kori „polgári” pályáról.²

Az 1920-as évek oktatáspolitikai célkitűzései, az ezektől várt hatások jól megragadhatók Kornis Gyula írásain keresztül. Kornis Gyula a filozófia, a pedagógia és a pszichológia területeire kiterjedő elismert tudományos munkássága mellett jelentős politikai karriert futott be. Klebelsberg tanácsadójaként, majd államtitkáraként az 1920-as évek oktatáspolitikájának, ezen belül középiskola-politikájának meghatározó alakítója, a keresztény-nemzeti gondolat egyik teoretikus megalapozója, összességében a bethleni politika elméleti alapjainak fontos forrása volt.³ Már

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja (Bolyai+ Ösztöndíj) támogatásával készült.

² „Mindinkább megformálódott bennem az a meggyőződés, hogy a dualizmuskori magyar oktatáspolitiká – melyet a polgári alkotmányosság egyik ideáltipikus oktatáspolitikájaként jellemezhetünk – az első világháború után válságba került, s a bethleni konszolidáció során nem a dualizmuskori állapot restaurálására került sor, hanem olyan kompromisszumokra, az új elemek olyan elrejtésére, melyek – egy újabb válság után, s természetesen nem függetlenül a berlini hatalomváltástól – szinte szükségszerűen vezettek a hómani fordulathoz, a liberális jogállami oktatáspolitikai tradíció elvetéséhez.”
NAGY Péter Tibor: Oktatáspolitikai változások az első világháború után. *Iskolakultúra*, 2003/6–7. 63.

³ UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi.” *Klebelsberg Kuno*. Pécs, Kronosz, 2014. 132.
– SOMOS Róbert: Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában. *Valóság*, 2003/2. 63–78.

1919 decemberében kifejtette mély társadalompolitikai megfontolásokat is rejtő oktatáspolitikai álláspontját a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának közoktatásügyi bizottsága előtt.⁴ Erre a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium által a tantestületeknek kiküldött, a középiskola szervezeti reformját előkészíteni hivatott kérdőív adott alkalmat.⁵ Az ebben vázolt (vagy inkább sugallt) iskolarendszer a dualizmus korában elindult folyamatok irányát követve a társadalmi mobilitás csatornáit igyekezett szélesíteni, akár a középiskola exkluzivitását védő elitek ellenében is.⁶

A dualizmus évtizedeiben a tantervek harmonizációja és a görög nyelv fakultatívvá tétele könnyebb átjárhatóságot teremtett nemcsak a bifurkált középiskolák, de a polgári és a felsőkereskedelmi iskolák között is. Az 1883-as, a Horthy-korszak végéig érvényben maradt minősítési törvény az állami hivatalok (vagyis a legkevesebb értelmiségi pályák) betöltéséhez szükséges iskolai végzettségeket rögzítette, ezzel munkaerőpiaci értékük szerint pozicionálta újra az iskolafajtákat. Az alacsonyabb köztisztviselői beosztásokat a középiskola négy osztályának elvégzéséhez kötötte, ezzel a polgári iskola négy osztályát egyenrangúvá tette a reáliskola és a gimnázium alsó négy osztályával.⁷ Az önálló kisiparosok és kereskedők (rétegmobil) gyermekei körében igen népszerű felsőkereskedelmi iskolát és az ott szerzett érettségit lényegében egy szintre emelte a reáliskolai és az elit jellegű gimnáziumi végzettséggel.⁸ Ennek köszönhetően az erősen differenciált iskolarendszer egyfelől átjárhatóbb, másfelől a társadalmi mobilitást – bizonyos keretek között – jobban segítő intézményrendszerre vált.⁹ Ennek gyakorlati érvényesülését a későbbi statisztikai adatok is alátámasztják: az első világháború előtti pályakezdők körében a vezető

– Munkásságáról ld. bővebben: SOMOS Róbert: *Kornis Gyula, a filozófus és politikus*. Kairosz, Budapest, 2019.

⁴ Az 1919. december 30-án elmondott beszéd szerkesztett változatának első megjelenése: *Magyar Középiskola* 1920/1. 3–19.

⁵ A VKM 1919. évi 200.883 B. I. számú rendelete a középiskola reformjának előkészítése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 1919. 387-389.

⁶ Ezen elitek közé értendő a legnagyobb iskolafenntartó, a katolikus egyház is. Az oktatási reformok így a Kulturkampf egy sajátos vetületét is jelentették. Lásd NAGY Péter Tibor: *A műveltség demokratizálása a magyarországi elitoktatásban (1867–1918)*. [2005.] <https://bit.ly/2VRBALF> (2019. május 20.). (A továbbiakban: NAGY 2005.) A katolikus érdekeknek az iskolarendszerben való érvényesítéséhez lásd CSIBI Norbert: Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon. *Per Aspera ad Astra – A Pécsi Tudományegyetem Művelődés- és Egyetemtörténeti Közleményei*, 2015/1. 44–75.

⁷ Ez ma nyolc osztály elvégzésének felel meg.

⁸ 1883. évi I. tc. a köztisztviselők minősítéséről.

⁹ NAGY, 2005. 17.

beosztású értelmiségiek 29%-a származott hasonló munkakörű apától, 71% viszont alacsonyabb társadalmi helyzetű családból érkezett.¹⁰

A Horthy-kor oktatáspolitikai vitáinak vissza-visszatérő témája, a középiskola szervezeti egységesítése avagy differenciálása¹¹ körül már a századforduló és a századelő évtizedeiben is élénk disputa zajlott.¹² Az oktatásügy partikulárisnak tűnő problémájának háttérében összetett világnézeti, társadalmpolitikai, a társadalom jövedelem- és presztízshierarchiáját is érintő kérdések feszültek. A már említett 1919. decemberi, szintén a szervezeti reform előkészítésével foglalkozó VKM rendelet, illetve az abban foglalt kérdőív kidolgozása Imre Sándor¹³ akkori államtitkár nevéhez köthető. A kérdéseket egy-két mondatos „helyzetértékelések,” a döntést „segítő” információk vezették fel, melyek már-már direkt módon sugalmazták a „helyes” választ, világossá téve a kérdőív összeállítójának álláspontját. A 4. kérdés például így hangzott: „A tudományos célzat indokolja-e, hogy a gimnázium növendékeit már 9 éves korukban elkülönítsük azoktól, akiknél jobban ezek sem adták személyes bizonyítékait tudományos pályára való voltuknak?” A kérdést megelőző „magyarázat” pedig: „A szervezés tekintetében azt kell meggondolni, hogy a középiskola nyolc osztálya ma egységes szervezettel a tudományos célt szolgálja és csak mellékesen a gyakorlatit, négy alsó osztálya azonban a latin kivételével majdnem teljesen

¹⁰ 24% volt alacsonyabb szellemi (nem vezető) foglalkozású szülők gyermeke, és 47% származott fizikai munkát végző apától. (Az adatok egy 1970-ben, a 80 év feletti lakosság körében, kifejezetten a társadalmi mobilitás mérését szolgáló felmérésből származnak. – BÓDY Zsombor: *Eliték a két világháború közötti Magyarországon. Századvég*, 2017/3. sz. /A továbbiakban: BÓDY, 2017./ 9.)

¹¹ E köré szerveződött a klasszikus vagy modern művelődési tartalmak preferenciájáról folyó vita; a képzés kérdése (vagyis hogy melyik középiskolai típusból lehet továbbtanulni a felsőoktatásban); a humángimnázium iránt mutatkozó eltúlzott társadalmi igény és ezzel kapcsolatos munkaerőpiaci aránytalanságok (jogi–hivatalnoki pályák iránti óriási érdeklődés, műszaki–gazdasági pályák alacsonyabb presztízse), valamint a hat osztályos polgári iskola diszfunkciójának kérdése.

¹² Az iskolarendszeren is túlmutató századfordulós oktatáspolitikai vitákhoz lásd CSIBI Norbert: *Közművelődés és ideológia a 20. század elejének Magyarországon. Az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszus tanulságai.* In: *Tavaszi Szél/Spring Wind III.* Szerk. CSISZÁR Imre–KÖMÍVES Péter Miklós. Debrecen, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2014. 76–84.

¹³ Imre Sándor (1877–1945) pedagógus, oktatáspolitikus. 1919–24 között a VKM államtitkára, 1922-től Klebelsberg tartós szabadságra küldte, majd 1924-ben felmentette a Károlyi-kormányban vállalt helyettes államtitkári pozíciója miatt. 1925-től a szegedi, 1935-től a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem professzora, majd rektora. A „nemzetnevelés” tárgyában írt pedagógiai munkái tették ismertté. Bővebben ld. HEKSCH Ágnes: *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1969. DÉVÉNYI Anna: *Nemzetnevelés-parafrazisok a nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig.* Pécs, Kronosz, 2020. (A továbbiakban: DÉVÉNYI, 2020.) 51–85.

azonos a hasonló életkorú növendékek többi iskoláinak megfelelő osztályaival; növendékeink tekintélyes része nem is jut el az érettségi vizsgálatig.”¹⁴

A feltett nyolc kérdés közül mindegyik egyértelműen azt sugallta, hogy a középiskola alsó négy osztályában nincs értelme a differenciálásnak és a latin tanításának, azaz a reáliskola és a humángimnázium, valamint a polgári iskola 1–4. évfolyamát szervezetileg (így tantervileg is) egységesíteni kell. Az egységesítés sarokpontja a pályaválasztás 10-ről 14 éves korra emelése, ami a latin elhagyásával együtt egyértelműen az alsóbb társadalmi rétegek továbbtanulási esélyeinek növelését jelentette volna.¹⁵

Mint közismert, Klebelsberg oktatáspolitikájában ennek épp az ellenkezője valósult meg. A kérdőív megfogalmazóját, Imre Sándort Klebelsberg a VKM élére történő kinevezése után rövid úton eltávolította a minisztériumból, és a középiskolai reform ügyében (Fináczy Ernő mellett) elsősorban Kornis Gyula intencióira hagyatkozott. Kornis pedig – az említett pártértekezleten elhangzott okfejtésében – élesen bírálta Imre koncepcióját: „Ezzel be is végeztük a miniszteri leirat elemzését. Amint látható, a benne foglalt kérdések egy már kész iskolareform-terv szilárd vázát takargatják, melynek lényege a gimnázium alsó osztályaiból a latin száműzése s így a középiskolának a polgárral való egyesítése, másszóval – legalább az alsó tagozatban – az egységes középiskola. Talán helyesebb is lett volna az újítás tervét pozitív formában vita tárgyává tenni, semmint kérdések formájába önteni. Fönnebb már bizonyos általános kultúrpolitikai elvek alapján kimutattam, hogy ez nem jelentene sem többet, sem kevesebbet, mint középiskoláink balkanizálását.”¹⁶

Kornis beszédében nem pusztán ellenvéleményét fogalmazta meg, de saját programját is felvázolta, majd *Iskolarendszerünk reformja* címmel publikálta.¹⁷ A két oktatáspolitikus szövegeiben, első ránézésre, mégis több a hasonlóság, mint a különbség. Imre és Kornis számára is evidens volt, hogy a háború utáni válságos helyzetben a „nemzeti megújulás” legfontosabb eszköze a nevelés. A differenciálás, illetve egységesítés szervezeti kérdésében sem álltak olyan távol elképzeléseik, inkább az átszervezés módját gondolták el különféleképpen. Kornis az egységes „alsó tagozat” helyett az iskolák számát és földrajzi eloszlását módosította volna, a polgári iskola

¹⁴ VKM 1919. évi 200.883 B. I. számú rendelete a középiskola reformjának előkészítése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 1919. 387-389.

¹⁵ Ezt azóta szociológiai kutatások is bizonyították. ANDORKA Rudolf–SIMKUS Albert: Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. *Statisztikai Szemle*, 1983. 592–611.

¹⁶ KORNIS Gyula: *Iskolarendszerünk reformja*. In: Uő.: *Kultúra és politika*. Budapest, Franklin, 1928. (A továbbiakban: KORNIS, 1919.) 72.

¹⁷ *A Magyar Középiskolában* közreadott tanulmányt Kornis 1928-ban *Kultúra és politika* címmel kiadott gyűjteményes kötete is tartalmazza, 1919-es datálással. A továbbiakban ez utóbbira fogok hivatkozni (KORNIS, 1919).

dominanciája mellett a humángimnáziumok arányának radikális csökkentésével.¹⁸ Magyarán Kornis koncepciójában maga a polgári lenne az „egységes alsó tagozat” – ami azonban nem, vagy csak bajosan vezet tovább a magasabb iskolai végzettség (az érettségi vagy a diploma) felé. Úgy is mondhatnánk, a különbség a praxist alakító norma eltérő voltában paradigmaticus. Imre a gyermekek egyenlő esélyeire és életkori sajátosságaira, elsősorban tehát pedagógiai-szakmai érvekre és a „nemzeti” mellett olykor kifejezetten demokratikus értékekre hivatkozik.¹⁹ Kornis a demokrácia eszméjét is mintegy partvonalon kívül helyezi, elbagatellizálja, amikor az iskola-rendszer egységesítését „a demokrácia absztrakt elvének, talán pusztá jelszavának” minősíti. A fennálló, differenciált iskolarendszer ezzel szemben „a valóságos történeti fejlődés munkája, melynek egyik legfőbb rugója a nemzeti közösség funkcióhiányainak betöltése volt”.²⁰ Vagyis a tradicionális, a társadalmi igények szerint organikusan kifejlődött iskolarendszert állítja szembe a szisztéma hirtelen és radikális, mintegy „forradalmi” átalakításával. (Anélkül hogy Kornisnak ilyen szándékot tulajdonítanánk,²¹ meg kell jegyezni, hogy az éppen kiépülő ellenforradalmi hatalmi rendszerben egy ilyen minősítés felért a koncepció diszkvalifikálásával. Mint láttuk, Imre személye esetén ez ténylegesen be is következett.)²²

Az 1924-ben keresztülvitt középiskolai reform a differenciálás mellett döntött, a meglévő két középiskola-típus mellé (vagy inkább közé) felállítva a reálgimnázium intézményét.²³ A reform kapcsán kommunikált fő cél az értelmiségi munkanélküliség csökkentése jegyében a fiatalok gazdasági pályákra terelése volt. A gimnázium(ok) exkluzivitását az új iskolafaj nem csökkentette, mivel ebben is megmaradt (az alsó osztályokban is) a kötelező latin, ami – Nagy Péter Tibor kutatásai szerint – minden esetben az alsóbb társadalmi csoportok kirekeszt(őd)ése felé hatott.²⁴ A szá-

¹⁸ KORNIS, 1919. 73. Ezt a térbeli átszervezést nevezi Kornis „kultúrgeográfiának”, illetve „kulturális topográfiának”, ami Klebelsbergnek is gyakran használt kifejezésévé, illetve programjává vált.

¹⁹ A rövid jogszabály szövegéből nem derül ki, de Imre Sándor terjedelmes pedagógiai munkássága alapján világosan felfejthető a középiskolai reform mögött is az az átfogó reformprogram, amit Imre a „nemzetnevelés” fogalmával jelölt. Erről bővebben ld. DÉVÉNYI, 2020. 51–85.

²⁰ KORNIS, 1919. 66.

²¹ Erre azért sincs okunk, mert a két tudós levelezése jó viszonyt és kölcsönös megbecsülést tükröz. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban: DRE RL), Imre Sándor II. C/39 (a továbbiakban: C/39), 14. cs. vegyes iratok h) a pozsonyi tanszék ügye – DRE RL C/39. 40–41. cs. Imre Sándor levelezése KO–Me.

²² Az ellene indított lejárato sajtókampányról, a minisztériumból való eltávolításának hercehurcájáról Imre részletes feljegyzéseket készített és számos kapcsolódó dokumentumot is megőrzött. DRE RL, C/39, 1. cs. a) életrajzok és 15. cs. sajtóper anyagai.

²³ 1924. évi XI. tc. a középiskoláról.

²⁴ NAGY Péter Tibor: Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945. *Iskola-kultúra*, 2005/6–7. 58.

mukra „kijelölt” iskolatípus a polgári volt. Kornis programjának megfelelően Klebelsberg a gimnáziumok számát és arányát csökkenteni, a polgári iskolákét és a ráépülő középfokú szakiskolákét pedig növelni kívánta. A kultúrgeográfiai arányosítás azonban nem hozott átütő sikert.²⁵ Kornis egy évvel a reform bevezetése után keserűen állapította meg, hogy „[...] a közoktatásügyi kormányzatnak 1924-ben a gimnáziumok számának csökkentésére való törekvése a társadalom ellenállásán kudarcot vallott. [...] A terv szerint 15 gimnáziumnak kellett volna átalakulnia polgári iskolává (másfél évtizeddel ezelőtt valamennyi úgyis algimnázium volt), amelyre aztán több helyen a vidék gazdasági arculata szerint, valamelyik fajta középfokú szakiskola emelkedett volna. A helyi érdekeltségek heves ellenállása, a kóros regionalizmus, a pártpolitikai és a felekezeti nyomás azonban a közoktatásügyi kormányzatnak meszeblátó, az egész nemzeti közösség egységes művelődési érdekeit szem előtt tartó szándékait teljesen keresztülhúzta. A sok, létjogosultsággal egyáltalában nem bíró gimnázium közül, a nagy zajjal megindult hosszas tárgyalások után, valamennyi kivétel nélkül megmaradt s továbbra is a lakosság természetes érdekei ellen értelmetlenül csábítja az improduktív szellemi pályákra azokat az elemeket, melyek túlnyomó része e téren társadalmilag mindig gyökértelen s boldogtalan lesz”.²⁶ Az idézet utolsó mondatának értelmezéséhez érdemes megvizsgálni Kornis társadalomképét, kiemelten a középosztály mibenlétéről és szerepéről vallott felfogását.

A középosztály megerősítése

A „mi az iskola célja?” kérdésre Kornis válasza: a kultúra személyre, pontosabban társadalmi rétegekre szabott átadása. „Az óriási műveltségi anyagból más és más elemeket kell kiválasztanunk, azon célok szerint, melyeket az egyes társadalmi rétegek elé ki kell tűzni.” A nemzet munkamegosztásában három ilyen réteget különít el,

²⁵ A gimnáziumok számát nem, de arányát sikerült csökkenteni. Az összes fiú középiskola (gimnázium, reálgimnázium és reáliskola együtt) száma 1920 és 1937 között 119–122 között ingadozott, tehát érdemben nem változott. A leányközépiskolák mellett (számuk 1920-ban 31, 1937-ben 47) a polgári iskolák száma nőtt a legdinamikusabban a korszakban: 1920-ban 312, 1931-ben 380, 1937-ben 397 intézmény működött (fiú és leány együtt). A felsőkereskedelmik száma 1920-ban 40, 1927-re elérte az 50-et, majd a korszak végéig lényegében nem változott. A reform fontos eleme lett volna a polgárirra épülő felső mezőgazdasági iskolák felállítása, csakhogy mindössze két ilyen intézmény kezdte meg működését 1923-ban, s számuk a korszak végéig sem emelkedett négy fölé. *A magyar kir. kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és Statisztikai Évkönyv* (a továbbiakban: MSÉ) 1923–1938.

²⁶ KORNIS Gyula: A felső mezőgazdasági iskola. In: Uő.: *Kultúra és politika*. Budapest, Franklin, 1928. 156.

azaz háromféle „művelődési igényt” azonosít: az alsó a fizikai munkát végzőké (elemi iskola + alsófokú szakiskolák), a középső az őket közvetlenül irányítóké (polgári iskola + középfokú szakiskolák, tanítóképző), a felső a társadalmat elvi szinten irányítóké, a „szofokráciáé” (gimnázium, reáliskola + felsőoktatás).²⁷ „Amikor itt a nemzeti munkásközösséget három rétegre bontottuk, magától értetődő, hogy itt nem egymással szemben mereven elzárt kasztokról vagy osztályokról van szó, hanem eleven típusokról, melyek között a társadalmi kapillaritásnál fogva folytonos átmenetek vannak.”²⁸

Az igazán tehetséges gyermekek középosztályba vagy elitbe emelkedését e rétegek „vérfrissítése” és talentumaik – a nemzeti közösség szempontjából is – megfelelő kiaknázása érdekében Kornis is fontosnak tartotta. A nagyarányú és az egyéni érvényesülési vágytól hajtott „feltörekvést” viszont a társadalmi rendet fenyegető (forradalomcsináló) jelenségnek tekintette. A korlátlan társadalmi mobilitást más szempontból is veszélyesnek látta: attól tartott, hogy ez a lehetőség elszívna az alsóbb rétegek legintelligensebb tagjait, megfosztva ezzel azokat természetes vezetőiktől. „Az áldemokratizmus, mely a népet arra a folytonos vérvesztésre ítéli, hogy tehetségeit egy másik társadalmi réteg számára fölládozza, különösen alkalmas arra, hogy az intellektuális parvenük nem kívánatos típusát tenyessze ki. [...] Az ilyen parvenüemelkedés egyik társadalmi osztályból a másikba nagy veszedelemmel járhat, ha nagyon megszorodik. Csak az az igazi és a közösségre nézve értékes (igaz, hogy ritka) emelkedés, amikor általa az ember nemesebbé válik, bensőleg meggazdagodik, nem féllábbal és külsőszerűségekkel lép be a felsőbb rétegbe, hanem a maga egészében, lelki totalitásával. E nélkül az emelkedés gyökértelen, külsőleges, az egyénre is, meg a közösségre is veszedelmes.”²⁹ Azaz Kornis a tömeges „mobilitást” csak egész társadalmi rétegek szellemi és gazdasági nivójának együttes felemelése esetén látja üdvösnek, anélkül azonban, hogy az így „felemelkedő” tömeg (foglalkozását tekintve) szektort váltana, illetve társadalmi hierarchiában elfoglalt helye megváltozna. „Az igazi szolid emelkedés a kultúrában – s az egységes iskola tehetségargumentuma szempontjából ez a fontos – rendszerint nem az egyes egyén életkeretén belül megy végbe, hanem több nemzedéken keresztül. A nem pusztán intellektuális, de teljes lelki kultúra csak megfelelő miliőben fejlődhetik ki korai lassú ráhatás következtében. Ezért a cél elsősorban az egész társadalmi réteg élet- és műveltségi színvonalának emelése s nem egyes kiváló egyéneké legyen.”³⁰

²⁷ KORNIS, 1919. 64–65.

²⁸ Uo. 66.

²⁹ KORNIS Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. (1921) In: Uő.: *Kultúra és politika*. Budapest, Franklin, 1928. (A továbbiakban: KORNIS, 1921.) 27.

³⁰ KORNIS, 1921. 28.

A „nemzeti munkamegosztás” legfelső szintjére helyezett „szofokrácia” – Kornis szerint – társadalmi helyzetét tekintve jellemzően az állami élet, illetve a nemzet szempontjából meghatározó középosztályhoz tartozik. Számára ez a társadalom legfontosabb, legproduktívabb rétege, az állam stabilitásának alapja.³¹ A középosztály Kornis szerint „a történelem tanúsága szerint mindenkor és mindenütt a nemzeti-történelmi állam fenntartásának legfontosabb tényezője. Ez a társadalmi réteg képviseli mindig a mérsékelt, nem forradalmi és hirtelen lökészerű, hanem a történelmi folytonosságon alapuló haladás elvét.”³² Kornis társadalompolitikai-oktatáspolitikai koncepciója lényegében az első világháborút követő forradalmakra és Trianonra adott válasz, megoldási terv a nemzeti katasztrófa következményeinek helyrehozatalára, pontosabban egy olyan generáció felnevelésére, amely képes ennek megvalósítására.³³ A leendő középosztály hivatása kettős, egy passzív és egy aktív elemből tevődik össze: egyfelől rájuk vár a (revíziós) munka dandárja, másfelől a társadalmi (és az ezen nyugvó politikai) rend és stabilitás biztosítása, fenntartása.

Kornis Gyulának a középosztály mibenlétéről és szerepéről alkotott felfogása nemcsak illeszkedett a korszak – leginkább Szekfü Gyula, Szabó Dezső, Weis István által meghatározott – középosztály-diskurzusába, de formálta is azt.³⁴ A középosztályhoz tartozás kritériumait, a korra jellemző módon, kettős szempontrendszer mentén tartja megragadhatónak, a vagyoni és a műveltségi helyzet függvényében. A vagyoni helyzet minimumértékeinek meghatározását elhárítja, műveltségi cenzusként egyes esetekben a középiskola négy osztályát, de jellemzőbben a teljes középiskolai és a felsőfokú végzettséget sorolja ide.³⁵ E külső jegyeknél azonban sokkal fontosabbnak ítél bizonyos belső diszpozíciókat. „Ez a kritérium a történelmi hivatás-érzés, a nemzeti missziótudat, mely csak több nemzedék közös munkája alapján mint erkölcsi, szellemi hagyománytőke sűrűsödik össze. Nem tartozik a magyar közép-

³¹ „[...] ha a középosztály szellemi pályán mozgó tagjaira gondolunk, akkor éppen a középosztály e része képviseli a társadalom szellemi arisztokráciáját (nookráciáját) s így *ebből* a szempontból a középosztály voltaképp a felsőosztály.” KORNIS Gyula: *Mi a középosztály?* (1926.) In: Uő.: *Kultúra és politika*. Budapest, Franklin, 1928. 180., 183. (A továbbiakban: KORNIS, 1926.)

³² KORNIS Gyula: *A tanári pálya*. (1927) In: Uő.: *Kultúra és politika*. Budapest, Franklin, 1928. 151.

³³ Ezt a tervet vázolja fel már 1921-ben, *Kultúrpolitikánk irányelvei* címmel publikált nagy hatású oktatáspolitikai programjában, melyben az iskola számára első helyen a következő feladatokat jelöli ki: 1. „A nemzeti érzés pozitív ápolása”. 2. „Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját”. 3. „Az ifjúság lelkének megvédése az internacionalizmus szelleme ellen a népiskolától az egyetemig.” – KORNIS, 1921. 18–19. A forradalom-, a szocializmus- és liberalizmusellenesség áthatja Kornis elméleti (pedagógiai) és gyakorlati (politikusi) munkásságát is.

³⁴ GYÁNI GÁBOR: *Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében*. *Századvég*, 1997/7. 30–45. – Kornis középosztály-fogalmáról ld.: EGEDY Gergely: *A középosztály küldetése – Kornis Gyula a kultúrpolitika feladatáról*. *Magyar Szemle*, 2018/5–6. 32–42.

³⁵ KORNIS, 1926. 181–182.

osztályba, aki nem érez együtt ösztönösen is, meg tudatosan is a történeti Magyarország életakarásával, erkölcsi és politikai hagyományaival. Lehet közepes jövedelme, lehet közepes vagy akármekkora műveltsége: nem él a magyar középosztály lelki közösségében. Ingyen se gondoljuk, hogy a nemzet történeti hivatásérzése megvagyonosodott jöttmentek máról–holnapra szerzett lelki tulajdona lehet.”³⁶

Ahogy arra Tóth Zoltán, a Horthy-kori középosztály-diskurzust elemző írásában rámutatott, ez egyben a nemzet-diskurzus része is volt. A középosztályhoz tartozás mintegy feltétele a magyarság, vagyis a nemzethez tartozás, s ezen belül további minőségi kritériumok teljesítése.³⁷ Láthatjuk, hogy Kornis is ilyen minőségi követelményeket támaszt. Számunkra nem is annyira a „történeti hivatásérzés” és a „nemzeti missziótudat” elsöre nehezen megragadható mibenléte a fontos, hanem e tulajdonságok elsajátításának módja, tudniillik hogy nemzedékeken át öröklődő „hagyománytökről” van szó. Ezzel erősen megnehezíti a „kívülről”, vagyis más társadalmi rétegekből való bejutást. Az elzárkózó, védekező attitűd indítéka az értelmiségi munkanélküliség, a „szellemi proletariátus” magas száma, valamint a „nemzeti” középosztály integritásának megőrzése. Kortársaihoz hasonlóan Kornis sem tekinti egysegiesnek a középosztályt. „Régi”, azaz „történeti” és „új” középosztályt különböztet meg, anélkül hogy utóbbi mibenlétét pontosan meghatározná.³⁸ A „rég” középosztályba a birtokos köznemességet és a vagyonos, művelt, városi polgárságot sorolta, „melyek együttesen töltötték be a közhivatalok túlnyomó részét is”. Ennek alapján jut arra a megállapításra, hogy „nálunk az ú.n. történeti középosztály a par excellence középosztály.”³⁹

A „történeti” középosztály kiemelt társadalmi (és politikai!) jelentőségére tekintettel Kornis az államra testálja a Trianon és a világháború következtében egzisztenciájában megroppant réteg megerősítését, mind anyagi, mind szellemi (kulturális) tőkéje tekintetében. Utóbbi (ami hosszabb távon hatással van az előbbire is) elsősorban azáltal valósítható meg, ha gyermekeik az értelmiségi-középosztályi státuszt biztosító középiskolai képzetekhez gond nélkül hozzáférnek. „A nemzeti ideológiá-

³⁶ Uo. 185.

³⁷ TÓTH Zoltán: A magyar középosztály megteremtése. *Századvég*, 1997/7. 46–72. (A továbbiakban: TÓTH, 1997.)

³⁸ A középosztály ilyen duális értelmezése a korabeli diskurzusban jellemzően (és leegyszerűsítve) a zsidó, idegen és a nem zsidó, vagyis „nemzeti” réteg szétválasztására szolgált, ezt azonban Kornis nem (sem) mondta ki munkáiban. Gyáni Gábor és más társadalomtörténészek is rámutattak már, hogy ez a megkülönböztetés él tovább reflektálatlanul – és a társadalom csaknem egészére kivetítve – Erdei Ferenc kettős társadalomról szóló elméletében, mely napjainkig meghatározza a Horthy-kori társadalomról alkotott képet. – GYÁNI Gábor: Érvék a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall*, 2001/3–4. 221–231, 227–228.; BÓDY, 2017. 7.

³⁹ KORNIS, 1926. 182.

nak mindig és mindenütt elsősorban a középosztály a történeti hordozója. Ennek súlyos megrendülése nálunk megint a mai magyar sors egyik tragikus vonása. A nemzet organizmusában valamennyi társadalmi szövet egyformán fontos és joggal egyforma gondoskodásra tarthat igényt, a középosztály azonban kétségkívül a legsúlyosabb válságon ment keresztül: tervszerű segítése tehát szintén azoknak a feladatoknak körébe tartozik, melyek a mai helyzetben megoldást követelnek.⁴⁰

Ha figyelembe vesszük a Horthy-korszakra vonatkozó elitkutatások eredményeit, melyek szerint a szellemi foglalkozásúak, valamint a vezető értelmiség csoportjában az önreprodukció aránya kisebb volt 50%-nál, érthetővé válik, miért merült fel a hatalmi beavatkozás igénye.⁴¹

Numerus clausus helyett: felvételi vizsga és szelekció

Az iskolarendszer szervezeti felépítése által programozott továbbtanulási útvonalak – mint a mobilitást szabályozó eszközök – mellett, már a korszak kezdetén felmerült a kérdés direktebb, az egyedi kiválogatást is lehetővé tevő kontrolljának igénye. Ez a különféle szelekciós eljárások, felvételi és képesítő vizsgák által tűnt megvalósíthatónak.

1920-ban, a numerus clausus parlamenti vitáján megfogalmazódott, hogy az egyetemi korlátozásokat a középiskolákra is ki kellene terjeszteni.⁴² A törvényben ez végül nem valósult meg, de még ugyanebben az évben született egy kevésbé közismert rendelet, mely a gimnáziumokban és reáliskolákban felvételi vizsgát írt elő, ezek negyedik évfolyamán pedig úgynevezett szelekciós eljárást vezetett be.⁴³ A jogszabály végrehajtási utasításának is tekinthető középiskolai *Rendtartás* szerint azért, hogy „a tehetséges és szorgalmas tanulók haladása és tudományos képzése minél jobban biztosíttassék, másrészt pedig a középiskolákba nem való elemek saját érdekében és az iskola érdekében idejekorán gyakorlati pályára tereltessenek.”⁴⁴ A jogalkotó szerint a felvételi bevezetése a középiskolai túljelentkezés mellett azért is indokolt, mert csak kevesen akarnak szakmát szerezni, így félő, hogy a „szellemi

⁴⁰ KORNIS Gyula: *Nemzeti megújulás*. Budapest, Eggenberger, 1929. 68–69.

⁴¹ BÓDY, 2017. 8.

⁴² KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*. Budapest, Napvilág, 2012. (A továbbiakban: KOVÁCS, 2012.) 62.

⁴³ A VKM 1920. évi 104.403/V. számú rendelete a középiskola I. osztályába való felvétel szabályozása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 1920. 200–201.

⁴⁴ A VKM 1920. évi 113.240 V. számú rendelete a középiskolai Rendtartás tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 1921. 5.

proletariátus” száma tovább nő, méghozzá olyan „elemekkel,” akik „könnyen a nemzeti élet fejlődésére káros és veszedelmes irányzatok zsákmányaivá lehetnek.”⁴⁵

A felvételit a VKM 1924-ben, egyik napról a másikra eltörölte.⁴⁶ Az 1926-ban kiadott újabb *Rendtartás* ezt a következőkkel magyarázta: „Az 1920. évi 113.240 számú rendelettel kibocsátott középiskolai Rendtartásnak első feladata volt, hogy a világháborút követő forradalmak hatása alatt megingott iskolai rend és fegyelem helyreállíttassék és a tanulmányok nyugodt menete ismét biztosíttassék. E végből a Rendtartásba oly intézkedéseket is kellett felvenni, melyeket a rendkívüli viszonyok tettek szükségessé és melyeknek végrehajtása a kivételes hatalom gyakorlásáról szóló 1915. évi XIII. számú felhatalmazási törvényen alapult. Ilyenek voltak pl. az I. osztályú felvételi vizsgálatok és a IV. osztályú tanulókra vonatkozó szelekciós eljárás életbeléptetése. Minthogy iskoláinkban a tett intézkedések nyomán sikerült a normális állapotokat helyreállítani, elérkezett az ideje, hogy az 1920. évi Rendtartás kivételes intézkedései revízió alá vétessenek.”⁴⁷

Ennyit tudunk meg a kiadott jogszabályokból. A kérdés háttéréhez értékes adalékokkal szolgálnak a VKM szakmai tanácsadó szerve, az Országos Közoktatási Tanács (a továbbiakban: OKT) jegyzőkönyvei.⁴⁸ Ezek a hivatalos, ám nem a nyilvánosság számára készülő dokumentumok a testület tagjai – köztük Kornis Gyula – fesztelenebb megnyilvánulásait (is) rögzítették. Az OKT 1922. június 13-i ülésén az 1920-as *Rendtartás* esetleges módosításáról tárgyalt, a legfőbb vitát a szelekció kérdése váltotta ki.⁴⁹ A szakmai-pedagógiai érvek (társadalom)politikai szempontokkal ütköztek.

Az általános elvi vitában a felvételi vizsgálat ügye került az első helyre. A szakbizottsági javaslat ennek megtartását indítványozta, ekörül bontakozott ki heves vita.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ A VKM 1924. évi 69.735/V. számú rendelete a középiskolák I. osztályába való fölvételi vizsgálat eltörlése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 1924. 190.

⁴⁷ *A magyarországi középiskolák rendtartása. A VKM 1926. évi 400. eln. sz. rendelete*. Budapest, Egyetemi, 1926. 3.

⁴⁸ Tekintve, hogy a VKM levéltári iratanyagának tekintélyes része elpusztult 1956-ban, az Országos Pedagógiai Könyvtár állományában – 1872-től 1942 őszéig csaknem hiánytalanul – fennmaradt jegyzőkönyvek forrásértéke páratlan. A forráseggyüttes részletes bemutatását lásd CSIBI Norbert–DÉVÉNYI Anna: Egy miniszteri tanácsadó testület műhelytitkai. Az Országos Közoktatási Tanács jegyzőkönyveinek forrásértéke 1872–1945. In: *Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. SLACHTA Krisztina–BÁNKUTI Gábor–VONYÓ József. Pécs, Kronosz, 2016. 145–180.

⁴⁹ Az ülésen jelen voltak: Pauler Ákos alelnök, Fináczy Ernő, Kornis Gyula, Kürschák József, Magócsy-Dietz Sándor, Négyesy László, Tangl Károly, Köveskúti Jenő, Rátz László és Bozóky Endre szavazati joggal. Bitter Illés, Pintér Jenő, Viszota Gyula, Walther Béla és Zilahy Kiss Jenő szavazati jog nélkül.

Az ellenzők – élükön Fináczy Ernő és Négyesy László – főként pedagógiai érvekre hivatkoztak: a pubertás előtt nem lehet a gyermek értelmi képességéről ítéletet alkotni, a vizsgán megkövetelt elemi ismeretek hiánya a népiskola bűne, stb. A támogatók szakmai és politikai érveket vegyesen használtak. Főleg a középiskolák színvonalának emelését (vagy inkább annak megtartását) hangsúlyozták, de érveiket elsősorban a „nemzetvédelem” és a „szociálpolitika” szempontjai határozták meg. „A felvételi vizsga bevezetése politikai gondolatból indult ki, s ezért nem járul hozzá. Iskolai ügyekből a politikát ki kell zárni”⁵⁰ – tudósít Fináczy Ernő hozzáállásáról a jegyzőkönyv, egyértelműen utalva arra, hogy a középiskolai felvételit 1920-ban sem pedagógiai megfontolásból vezették be. A vizsgát támogatók „vezére”, Kornis Gyula erre így válaszolt: „a paedagógiának semmi köze a politikához. De van szociálpolitika. Intellectualis proletariátust nevelni nem szabad. Erre való a felvételi vizsgálat.”⁵¹ A tíz jelenlévő tanácsosból három szavazott a felvételi ellen, hét pedig annak megtartása mellett. Ez utóbbiak közé tartozott az ülésen elnöklő Pauler Ákos is, aki a vitát – a jegyzőkönyv szerint – így összegezte: „Elnök lényeges világnézeti felfogásbeli különbséget állapít meg. Az egyik a teljes liberalizmus, a másik az értelmi proletariátus letörésének szükségessége. Lerongyolt helyzetünkre is gondolnunk kell. Amikor csak 600 orvosnövendéket vehetünk fel, akkor helyes dolog a jelentkezők közül akár 1000-nek elutasítása is. Az egészségtelen túlprodukciónak meg kell szüntetni. Jót is teszünk, ha a tanulásra alkalmatlanokat gyakorlati pályára utaljuk. Socialis kényszer alatt állunk. [...] nekünk a külpolitikára kell gondolnunk s itt a lét és nemlét kérdése forog fenn.”⁵²

A vita a IV. osztályt követő szelekció kérdésével folytatódott, a szakértői javaslat ennek elvetését tartalmazta. Ismét Kornis Gyula volt az, aki a legerélyesebben szót

⁵⁰ OKT Állandó Bizottság 1922. június 13-ai ülésének jegyzőkönyve. OKT jegyzőkönyvek 1919–1922. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Különgyűjteménye (a továbbiakban OPKM K).

⁵¹ Uo. Kornis Gyula e meggyőződése mellett a későbbiekben nyilvános fórumokon is kiállt. Ld. KORNIS Gyula: A szellemi munka válsága. In: *Uő.: A kultúra válsága*. Budapest, Franklin, 1934. 3–41. – Kornis Gyula beszéde a képviselőházban 1933. május 30-án. *Képviselőházi Napló*, 1931. XVI. köt. 359–364.

⁵² Uo. A felvételi vizsga 1924-es eltörlésekor a VKM tehát nem vette figyelembe az Országos Közoktatási Tanács állásfoglalását. A testületet aggodalommal töltötte el az intézkedés. A vonatkozó statisztikai évkönyv (illetve a kormányjelentés) magyarázata szerint a felvételi eltörlésének köszönhetően a középiskolákban nőtt a tanulmányaikat megkezdők száma 1924 őszén. Tegyük hozzá, ez a szám minden évben nőtt, többnyire a demográfiai növekedés tempójában. Az adatsorokból kiolvasható létszámemelkedés nincs összhangban az OKT aggodalmaival: 1923-ban az első évfolyamra beiratkozók száma az előző évhez képest 105,5%-os, 1924-ben 108,4%-os arányban nőtt (a fiú gimnázium, reáliskola és 1924-től a reálgimnázium együttes adatait tekintve). MSÉ 1923–1925. B) 382., C) 244.; OKT, Állandó Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1924. okt. 7-én, OKT, jegyzőkönyvek, 1924–1925. OPKM K.

emelt a megtartás mellett, ugyanazon érvekre hivatkozva, mint a felvételinél. Pauler Ákos még direkterben fogalmazott, amikor a szelekció mellett érvelve felvetette, „minek neveljünk képmutató bolsevistákat?”, illetve, hogy „a magyarságnak védekeznie kell s az alattomos bolsevistában magunknak halálos ellenséget nevelünk.”⁵³ A hozzászólások alapján a bizottság minden tagja egyetértett a szelekció valamely formájával. A szakmai érvek most is elsősorban a gimnáziumi oktatás színvonalára hivatkoztak. A kérdés az volt, hogy kell-e formális eljárás a IV. osztályban, vagy folyamatosan tanácsolják el az oda nem való tanulókat, illetve hogy milyen szempontok alapján történjen a szelekció. A korábbi gyakorlat a tanulmányi előmenetelt (osztályzatokat) vette alapul, most felmerült a nemzeti és erkölcsi megbízhatóság szempontja is (szintén Pauler Ákos részéről). A bizottság végül egyhangúlag elvetette a IV. osztályos szelekciót, helyette javaslatot tett arra, hogy az a tanuló, aki két tárgyból bukik (bármely évfolyamon), ne folytathassa gimnáziumi tanulmányait.⁵⁴ A nemzeti és erkölcsi megbízhatóság tekintetében, úgy tűnik, elfogadták Négyesy László érvét, mely szerint „a kommunistaságot megállapítani igen nehéz”.⁵⁵ Tegyük hozzá, 10, illetve 14 éves gyermekek esetében különösképp.

Amit viszont meg lehet állapítani, már a gyermekekről is, az vallási hovatartozásuk. Jól érzékelhető e vita anyagából, hogy a művelt – többnyire professzorokból álló – tanácstagok tartották magukat a kor konvencióihoz és ezt nyíltan nem mondták ki. A zsidóság a hivatalos nyelvben, a dualizmus-kori hagyományt megőrizve, a 30-as évekig még tabunak számított – lásd *numerus clausus*.⁵⁶ A „felforgató”, „gyökértelen”, „forradalmár”, „bolsevista”, „nemzeti szempontból megbízhatatlan” stb. frazémák azonban a „zsidó” körülírására is szolgáltak.⁵⁷

E leplezett nyelvbe illeszkedett az értelmiségi munkanélküliség (szellemi proletáriátus) fogalma is.⁵⁸ Ez, ahogy a bolsevista, felforgató stb. kifejezések is, valós politikai-társadalmi problémák leegyszerűsítő, bűnbak-képző attribútumává vált, és gyakran felderíthetetlen, hogy használója a létező problémákra vagy a (nyilván ezek részét képező) „zsidókérdésre” utal-e. Az értelmiségi munkanélküliséggel kapcsolatos veszélyérzet ugyanis az első világháború után Európa-szerte tematizálódott, a kérdéssel a Népszövetség és más nemzetközi szervezetek is foglalkoztak, javasla-

⁵³ OKT, Állandó Bizottság 1922. június 13-ai ülésének jegyzőkönyve. OKT, jegyzőkönyvek, 1919–1922. OPKM K.

⁵⁴ Ezt a szigorú szabályt nem vezették be. Ld. 1924. évi XI. tc. 9. §

⁵⁵ OKT, Állandó Bizottság 1922. június 13-i ülésének jegyzőkönyve. OKT jegyzőkönyvek, 1919–1922. OPKM K.

⁵⁶ Tóth, 1997. 67–68.

⁵⁷ A politikai és a faji kategóriák illetén összemosásáról ld.: Kovács, 2012. 43.

⁵⁸ Nagy Péter Tibor: A Numerus Clausus – hetvenöt év után. *Világosság*, 1995/2. 74.

tokat fogalmaztak meg például az értelmiségi képzés korlátozására vonatkozóan. A Tanácsköztársaságot követő, politikai alapú köztisztviselői „tisztogatások” nem enyhítették érdemben a feszült helyzetet, és az újabb állami elbocsátásoknál már tisztán szociális szempontokat alkalmaztak (nem családfenntartó, más jövedelme, több állása is van, stb.). A túltelítődött állami hivatalnoki pályákról a figyelem a magánszférára terelődött, ami viszont maga után vonta az „örségváltás” gondolatát.⁵⁹

Az OKT-vitaanyag tanúsága szerint a tanügyi tanácsadó testület hivatva érezte magát arra, hogy nemzetvédelmi, szociálpolitikai és külpolitikai kérdésekkel foglalkozzon, sőt, a pedagógiai-szakmai szempontokat egyértelműen ezeknek rendelte alá. A bizottsági többség álláspontja szereptévesztésnek tűnhet. Valójában inkább a korszak közoktatás-politikáról való gondolkodásának lényegét tükrözi: azt, hogy arra elsősorban „gyógyszerként” tekintettek, mely az ország égető társadalmi, kül- és belpolitikai, de gazdasági bajait is orvosolni hivatott.

⁵⁹ SZABOLCS Ottó: A magyar értelmiség két világháború közötti munkanélküliségének történetéhez. In: *Vissza a történelemhez. Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára*. Szerk. IZSÁK Lajos–STEMLER Gyula. Budapest, Napvilág, 1996. 341–349. A kérdéstről ld. továbbá: *A szellemi munkások összeírása 1928*. Budapest, Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1930.